

Nowodworski, Witold

Przegląd historyografii rosyjskiej (1901-1904)

Przegląd Historyczny 2/3, 403-417

1906

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Przegląd historyografii rosyjskiej.

(1901—1904).

Dzieło Pawłowa: „*Historia Rosji do najnowszych czasów*“ — zwykła opowieść wypadków politycznych o charakterze dzieł, mających na względzie tylko pragmatyzm faktów historycznych. Opowiadanie swoje historyk doprowadził dopiero (w 5-ym tomie) do r. 1462, t. j. do wstąpienia na tron moskiewski Iwana III — chwili znamiennej dla Moskwy, albowiem za panowania tego monarchy i jego syna, państwo moskiewskie przekształciło się w państwo wielkorusyjskie.

Jeżeli dzieło Pawłowa jest pracą o zwykłym, dawniejszym układzie, książka *Rozkova* usiłuje dać nam socyologiczną konstrukcję historii rosyjskiej, co autor zaznaczył w samym tytule swego dzieła („Przegląd historii rosyjskiej z punktu widzenia socyologicznego“). W ewolucji społeczności ludzkich autor, zwolennik doktryny materializmu historycznego, dopatruje się pięciu procesów historycznych, którym daje nazwy: naturalnego, gospodarczego, socyalnego, politycznego i psychologicznego. Procesy te — twierdzi historyk — są w zależności od procesu zasadniczego, jako swego podścieliska, ale co to jest za proces, autor wyraźnie zdania swego w dziele tem nie wypowiada.

Według schematu, wyżej wzmiankowanego, autor rozważa fakty historyczne aż do połowy XVI w.; do tego czasu bowiem dzieło jego jest doprowadzone.

W przeglądzie prac, poświęconych syntezie dziejów rosyjskich, nie będzie rzeczą zbyteczną wymienić przedruku dzieła, które wyszło jeszcze na schyłku XVIII w., a którego autorem jest ks. Szczerbatow. Chociaż bardzo już przestarzałe, dzieło to może być użyteczne dla współczesnego historyka z tego powodu, że Szczerbatow, przy pisaniu swego dzieła, korzystał z materiałów rękopiśmiennych, które i teraz nie są jeszcze wydane; że w dodatkach załączył ciekawe i ważne dokumenty ¹⁾.

¹⁾ Кн. М. Щербатовъ, *Исторія Россійская отъ древнѣйшихъ временъ*, подъ редакціей И. П. Хруцова и А. Г. Воронова.

Zaznaczam także na tem miejscu dzieło, opracowywane przez wielu uczonych rosyjskich w celu popularyzacji wiedzy historycznej, uzupełnienia treści podręczników historycznych, które nie mogą dać czytelnikowi należytego wyobrażenia o rozwoju życia historycznego¹⁾. Dzieło jest obliczone na 5 tomów; wyszedł dopiero tom pierwszy, zawierający 638 stron. Na takiej książce—zbywa niestety!—naszej literaturze historycznej z wielką szkodą dla wykształcenia historycznego naszego narodu. Należałoby więc nawoływać, aby historycy nasi wzięli się nareszcie do ułożenia podobnej książki, która mogłaby przynieść wielką korzyść nie tylko zwykłemu czytelnikowi, lecz i badaczom, ułatwiając im nabycie wiedzy z tych dziedzin historii polskiej, które leżą poza obrębem ich specjalnych badań.

Przechodząc do przeglądu wydawnictw źródłowych i dzieł monograficznych, zaznaczamy, że będziemy się zastanawiali dłużej tylko nad wybitniejszymi pracami, posiadającymi poważniejsze znaczenie naukowe. Zaczniemy od wydawnictw źródłowych i od dzieł, krytycznie roztrząsających źródła historyczne.

Latopisy rosyjskie bada utalentowany uczonej, historyk i lingwista, A. Szachmatow, członek akademii umiejętności w Petersburgu, a w odnośnych pracach swoich ujawnia dar subtelnej analizy, osiągającej poważne rezultaty, bo wykrywającej umiejętnie źródła, z których kompilatorowie latopisów czerpali swe wiadomości i ustalającej związek pomiędzy poszczególnymi latopisami i ich redakcjami²⁾.

W r. 1902 Szachmatow wydał latopis t. zw. Radziwiłowski czyli, królewiecki, którego rękopis przechowuje się obecnie w bibliotece akademii umiejętności petersburskiej³⁾. Sporządzono rękopis ten około r. 1528 w okolicach Moskwy, skąd dostał się na Litwę, gdzie go nabyli Radziwiłowie. W 1671 od ks. Bogusława Radziwiłła otrzymała rękopis w darze biblioteka królewiecka, skąd podczas wojny siedmioletniej zabrali go Rosyanie do Petersburga⁴⁾.

W badaniach swych nad latopisami, Szachmatow poruszył znowu ważne i ciekawe pytanie o powstaniu państwa ruskiego, o pochodzeniu Rusi, pytanie, które niezbyt dawno zaprzętało umysły badaczy rosyjskich, poruszył, i zdaniem naszym, przytoczył dowody, stwierdzające jeszcze raz pochodzenie normańskie Rusi. Albowiem, analizując opowiadanie

¹⁾ Книга для чтения по русской истории, под редакцией проф. М. В. Довнар-Запольского т. I. Москва 1905.

²⁾ Начальный Киевский летописный сводъ и его источники (Юбилейный сборникъ въ честь Вс. Феод. Миллера. Москва 1900); Обще-руссіе летописные своды XIV и XV вѣковъ (Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія т. 331 (1900 г.) стр. 90—176, т. 332, стр. 135—200, т. 338 (1901) стр. 52—80; Исслѣдованіе о двинскихъ грамотахъ XVI в. (Извѣстія отдѣленій рус. яз. и словесности т. VI); О такъ называемой Ростовской летописи (Чтенія въ Имп. Обществѣ Исторіи и Древностей, Москва 1904 кн. I стр. 1—172); Ермолинская летопись и Ростовскій владычный сводъ (Изв. отд. рус. яз. и слов. 1903 кн. IV стр. 73—96 и 1904 г. кн. I стр. 336—423.

³⁾ Радзивилловская или Кенигсбергская летопись. Фото-механическое воспроизведеніе. С. Петербургъ 1902 г.

⁴⁾ А. А. Шахматовъ, Исслѣдованіе о Радзивилловской или Кенигсбергской летописи. С. Петербургъ (Изв. N. CXVIII „Изданій“ Имп. Общества Любителей Древней Писменности).

kronikarskie o pierwszych książętach ruskich, wykrył, iż opiera się ono na dwóch podaniach ludowych: nowogrodzkim i kijowskim, o panowaniu Waregów nad Słowianami ¹⁾.

Dla badaczy pierwiastkowego latopisu ruskiego, t. zw. kroniki Nestora, może mieć znaczenie rozprawa Abramowicza o zbiorze pomników, których autorami byli: Nestor, biskup włodzimierski i suzdalski Symon, oraz mnich Polikarp. Autor dochodzi do wniosku, że w skład przypuszczalnego latopisu Nestorowego wchodziły: opowieść o tem, dla czego monaster kijowski nazwano pieczerskim, kazania o pierwszych czerścicach pieczerskich i o translacji ciała św. Teodozjusza (pierwszego przełożonego monasteru pieczerskiego), oraz kilka notatek annalistycznych ²⁾.

Wymieniając prace, poświęcone krytyce latopisów, nie od rzeczy będzie zaznaczyć, iż wyszedł drukiem zbiór artykułów w tym przedmiocie pióra znanego uczonego rosyjskiego I. Srezniewskiego, dawno już zmarłego ³⁾.

Szambinago bada opowieści poetyckie o słynnem zwycięstwie w. księcia moskiewskiego Dymitra nad Tatarami, czyli o pogromie hana Mamaja, wszakże kwestyi, o ile mogą one uchodzić za źródło historyczne, nie porusza ⁴⁾.

Pod redakcją prof. Płatonowa, został ukończony druk latopisu, zwanego latopisem patryarchy, albo Nikona. Część latopisu, wydana obecnie, obejmuje czasy od r. 1425 do 1558 i zawiera pomiędzy innemi opowiadania o podróży metropolity Izydora do Włoch na sobory w Ferrarze i Florencyi i o powrocie tegoż metropolity do Moskwy, oraz opowieść o zdobyciu Smoleńska przez ks. Wasyla III ⁵⁾.

Tichomirow bada latopisy litewsko-ruskie i dochodzi do wniosków następujących: kompilacja latopisów, niekompletna, da się rozłożyć na części następujące: 1) opowieść o walce Kiejstuta z Jagiełłą, 2) o panowaniu Witolda i o podbiciu księstw ruskich, 3) opowiadanie o bitwie z chanem Temirkutlukiem nad Worskłą, 4) opowiadanie o Podolu, 5) panegiryk księcia Witolda, 6) opowiadanie o walce Świdrygiełły z Zygmuntem i 7) latopisy, ułożone w Smoleńsku i Rusi południowej. Co do ostatniej części składowej, autor, wbrew Smolce (Pomniki dziejopisarstwa litewsko-ruskiego), upatrującemu w składzie jej dwa latopisy smoleńskie, podziela zdanie Prochazki (Latopis Litewski), iż mamy tu do czynienia z jednym latopisem. Czas ułożenia kompilacji autor określa zgodnie z innymi badaczami, t. j. odnosi powstanie jej do pierwszej

¹⁾ А. А. Шахматовъ, Сказаніе о призваніи Варяговъ (Извѣстія отд. рус. яз. и слов. 1904 кн. IV стр. 284—365).

²⁾ Д. Абрамовичъ, Исслѣдованіе о Кіево-Печерскомъ патерикѣ, какъ историко-литературномъ памятникѣ (Изв. отд. рус. яз. и слов. 1901 кн. III стр. 207—235 и кн. IV. 37—102).

³⁾ И. Срезневскій, Статьи о древнихъ русскихъ лѣтописяхъ (1853—1903) С. Петербургъ 1903; также, Чтенія о древнихъ русскихъ лѣтописяхъ. Чтенія IV—VII (Изв. отд. рус. яз. и слов. 1903 кн. I стр. 120—173).

⁴⁾ С. Шамбинаго, Повѣсти о Мамаевомъ побоищѣ (Журн. Мин. Народ. Просв. 1902 т. 343 стр. 1—35).

⁵⁾ Лѣтописный сборникъ, именуемый патріаршею или Никоновскою лѣтописью (Полное Собраніе русскихъ лѣтописей т. XII и XIII. С. Петербургъ 1901 и 1904).

połowy XV w. W skład kompletnej kompilacji, według Tichomirowa, weszły następujące pomniki: 1) opowieści i opowiadania ludowe o pierwiastkowej historii Litwy do wstąpienia na tron księcia Mendoga, o późniejszych książętach od Wojszełga do Giedymina, o założeniu Wilna, o wyprawie Olgerda na Moskwę, o cudzie Krzyża św., o zatargu Witolda z Moskwą i o zabiegach Witolda o koronę królewską; 2) wyjątki z południowo-ruskiego latopisu, odnoszące się do Mendoga, Wojszełga, zabicia Towciwiła i Trojnata, oraz do księcia Trojdena; 3) te opowiadania i roczniki, które zawiera już niekompletna kompilacja oraz nowe wiadomości, których tam niema, o bitwie pod Dąbrownem, o zatargu Świdrygiełły z Jagiełłą, o zabójstwie Zygmunta, o walce Michała Zyguntowicza z Kazimierzem, o walce Kazimierza z Krzyżakami i o Jerzym z Podiebradu; 4) roczniki. Owa druga kompilacja powstała nie wcześniej, jak w połowie XVI w., czego dowiódł już Antonowicz. Tichomirow szczegółowo roztrząsa, co mógł zapożyczyć z latopisów do swej kroniki Strykowski i wydaje o nim sąd taki: porównawszy pomnikową pracę Strykowskiego z latopisami litewskimi i sprawdzwszy jego cytaty, trudno już mówić obecnie o niesumienności czcigodnego kanonika, nazywając jego dzieło na wpół bajecznem i na wiarę niezastępującem, jak to dotychczas czyniono; przeciwnie, kronikarz wyzyskiwał swe źródła sumiennie, i o ile mu na to pozwalały jego siły naukowe, a więc zasługuje na wiarę o tyle, o ile jego źródła mogą być uznane za wiarogodne ¹⁾.

Kuncewicz wydał latopis, stanowiący źródło do historii chanatu kazańskiego i do historii podbicia go przez Iwana Groźnego ²⁾, dokonawszy uprzednio szczegółowego przeglądu rękopisów, zawierających ów latopis ³⁾.

Wasienko zbadał charakter i oznaczył czas powstania oryginalnego pomnika historycznego o charakterze żywotów świętych i zarazem o charakterze kroniki historycznej. Pomnik ten w ostatecznem opracowaniu powstał w r. 1563 a ułożony został z inicjatywy metropolity Makarego przez spowiednika carskiego, Andrzeja Atanazego ⁴⁾.

Pod redakcją prof. Milukowa wydano księgę, w którą wciągano nominacje wyższych urzędników w państwie moskiewskiem, zwłaszcza nominacje wojewodów, gdy ogłaszano jaką wyprawę. Jestto najstarsza księga tego rodzaju, a przytem urzędowej redakcyi; sięga do

¹⁾ П. Тихомировъ, О составѣ западно-русскихъ, такъ называемыхъ литовскихъ лѣтописей (Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія 1901, т. 334, стр. 1—36, т. 335 стр. 70—119).

²⁾ Історія о Казанскомъ царствѣ (казанскій лѣтописецъ) въ Полн. Собр. рус. лѣтописей т. XIX. С. Петербургъ 1903. W r. 1902 wydrukowano też samą kronikę p. t.: Сказаніе о зачатіи Царства Казанскаго и о побѣдахъ великихъ князей московскихъ со царями казанскими преславно содѣянныхъ и о взятіи того царства казанскаго отъ Благочестиваго царя и Великаго князя Іоанна Васильевича Всея Руси Самодержца. Казань 8 д. XV—3—283 стр.

³⁾ Г. З. Кунцевичъ, Історія о Казанскомъ Царствѣ (ея списки) С. Петербургъ 1901 (Сборникъ отдѣленія рус. яз. и словесности Имп. Акад. Наукъ. т. LXIX №. 2. стр. 1—126). Tegoż autora „Взятіе Казанскаго царства“ (Извѣстія отдѣл. рус. яз. и слов. Имп. Акад. Наукъ. 1901 кн. IV стр. 30—36).

⁴⁾ Пл. Гр. Васенко, „Книга степенная царскаго родословія и ея значеніе въ древне-русской исторической письменности“. С. Петербургъ 1904 стр. I—III—1—260.

r. 1565. Dla wiadomości historyków polskich zaznaczamy mimochodem (co chyba nie będzie rzeczą zbyteczną), iż warianty, odnoszące się do wyprawy Iwana Groźnego pod Połock w r. 1563, zostały wyjęte dla tego wydawnictwa także ze zbioru rękopiśmiennego, znajdującego się obecnie w bibliotece publicznej w Petersburgu, a zatytułowanego: *Acta Magni Ducatus Lithuaniae* (4 tomy, QIV Nr. 70¹⁾).

Do historii rolnictwa, włościan, własności ziemskiej, stosunków prawnych, jako też do historii obyczajowości różnych stanów społecznych w XVI—XVIII st. badacz, interesujący się temi sprawami, znajdzie niemało ciekawych szczegółów w materiałach historycznych, wydanych przez uczonych Ch o ł m o g o r o w y c h²⁾, Szumakowa³⁾ i Sołowjewa⁴⁾.

Do życia religijnego i umysłowego Moskwy na schyłku XV i początku XVI w. odnoszą się materiały, wydrukowane w temże czasopiśmie historycznym, co i materiały, uprzednio przez nas wymienione. Ówczesne społeczeństwo moskiewskie poruszyło silnie dwie sprawy. Po pierwsze, rozpowszechniła się szeroko, nawet w wyższych kołach urzędowych i dworskich, nauka sekciarska, zbliżona do wyznania żydowskiego, skutkiem czego zwolenników tej nauki przezwano „judajzantami“⁵⁾. Drugą kwestyą była kwestya posiadania przez duchowieństwo majątków ziemskich. Gorliwcy religijni dowodzili i twierdzili, że duchowieństwo powinno wyzbyć się dóbr materialnych, bo stoją one na przeszkodzie do urzeczywistnienia najwyższego celu życia ludzkiego — zbawienia duszy; inni występowali w obronie majątków kościelnych. Głową tego ostatniego stronnictwa był wymowny kaznodzieja, Józef z Wołokołamska, pogromca „sekty judajzantów“. Nowy żywot tego kaznodziei został właśnie obecnie wydany⁶⁾.

Do historii Syberyi odnosi się rozprawa Ogłoblina o księgach urzędu („прыказу“), który tym krajem zawiadywał⁷⁾. Przy tej sposobności zaznaczamy obszerną pracę znanego bibliografa Mieżowa, wykazującą książki i artykuły o Syberyi⁸⁾.

¹⁾ Древнѣйшая Разрядная книга официальной редакціи по 1565 г. (Чтенія въ Импер. Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ 1902 книга I стр. I—VIII—1—268, кн. II—269—314).

²⁾ В. и Г. Холмогоровы. Историческіе матеріалы о церквахъ и селахъ. Можайская десятина XVI—XVIII ст. (Чтен. въ Общ. Ист. и Древн. 1901 кн. I).

³⁾ С. Шумаковъ, Сотницы (1537—1597), грамоты и записи (1561—1696). Чт. въ Общ. Ист. и Древн. 1902 кн. II стр. I—VIII + 1—272, 1903 кн. III стр. 1—36, 1904 кн. IV стр. I—VIII+1—214.

⁴⁾ Н. Соловьевъ (протоерей), Сарайская и Крутицкая епархіи. (Чт. въ Общ. Ист. и Древн. 1902 кн. IV стр. I—VII+1—376).

⁵⁾ С. Бѣлокуровъ, С. Долговъ, П. Евселевъ и М. Соколовъ, Новые матеріалы о ереси жидовствующихъ. (Чтен. въ Общ. Ист. и Древн. 1902 кн. III стр. I—X+1—164).

⁶⁾ С. Бѣлокуровъ, Житіе преподобнаго Іосида Волоколамскаго, составленное „неизвѣстными“. (Чтен. въ Общ. Ист. и Древн. 1903 кн. III стр. 1—48).

⁷⁾ Н. Оглобинъ, Обзорніе столбцовъ и книгъ Сибирскаго приказа (1592—1768). Чт. въ Общ. Ист. и Древн. 1902 кн. I+1—288.

⁸⁾ В. И. Межовъ. Сибирская библиографія. Указатель книгъ и статей на русскомъ яз. и одиѣхъ только книгъ на иностр. яз. за весь періодъ книгопечатанія.

Dokument, wydany pod redakcją S. Biłokurowa, a przedstawiający prośbę publicysty rosyjskiego z XVI w. Piereswiewowa, do cara Iwana Groźnego ¹⁾, może być ciekawy dla historyków polskich z tego względu, iż podaje wskazówkę, że Piereswiewow, wychodząca z Litwy, napisał książkę, dotyczącą tego kraju, jak się przynajmniej domyślać można; książki tej, jak zaznacza Biłokurow, nie udało się jeszcze odszukać.

Prof. Wierzbowski w wydawnictwie swoim: „Materiały do historii państwa moskiewskiego w XVI i XVII w.“, wydrukował „doniesienie“ Jana Kobentzla o poselstwie do Moskwy (w r. 1576) oraz szereg notatek, odnoszących się do pobytu poselstw moskiewskich na Litwie i w Polsce (1510—1585) ²⁾. Pierwszy dokument znany był dawno już badaczom z przekładu z łacińskiego, wydrukowanego w zbiorach Starczewskiego (*Historiae ruthenicae scriptores exteri saeculi XVI*, „Epistola clarissimi viri Joannis Cobenzel a Proseck etc.“) i Turgienjewa (*Historica Russiae monumenta* t. I, po włosku); wydawnictwo Wierzbowskiego z tego względu jest pożyteczne, że daje oryginalny tekst niemiecki, który się różni nieco od przekładu łacińskiego. Notatki o poselstwach moskiewskich zawierają drobne szczegóły, na których podstawie historia może ściśle oznaczyć imiona posłów, dzień ich przyjęcia przez króla, albo miejsce, gdzie się toczyły układy i t. p. Ceny wiktuałów, przeznaczonych dla poselstwa, mogą mieć pewien interes dla badaczy życia ekonomicznego Rzpltej w XVI w.

Wydawnictwa Sielifontowa „Zbiór materiałów do historii przodków cara Michała Fiedorowicza Romanowa“ ³⁾, ma wartość i dla historii rodzin bojarskich wogóle, ponieważ od wychodźcy z Prus, Andrzeja Kobyły, wywodziła się nie tylko rodzina Romanowych, ale także rodziny Szeremietjewych, Kołyczewych i in.

Materiały, zawarte w wydawnictwach, które niżej wymieniamy, ważne są dla historii włościan rosyjskich pod różnymi względami, więc dla historii stosunków rolniczych, ustroju gmin wiejskich i t. p. ⁴⁾.

¹⁾ Челобитная И. С. Пересвѣтова царю Ивану IV въ 7057 г. (1548—1549) Печатано подъ наблюдениемъ С. А. Бѣлокурова. Москва 1902 8 д. 14 стр.

²⁾ О. Вержбовскій, Матеріалы къ исторіи московскаго государства въ XVI и XVII столѣтіяхъ. Выпускъ IV. Донесеніе Іоанна Кобенцеля. Варшава 1901, 8 д. XII+68 стр. Вып. V. Московскія посольства въ Польшу, часть 1-ая 1510—1585. Варшава 1903 VI+72.

³⁾ Н. Н. Селифонтовъ, Сборникъ матеріаловъ по исторіи предковъ царя Михаила Феодоровича Романова. Генеалогическій и историческій матеріалъ по печатнымъ источникамъ. Часть 1-ая. С. Петербургъ 1901. — Друга część tego wydawnictwa wyszła już w g. 1898.

⁴⁾ Н. Н. Селифонтовъ, Описи документовъ архива бывшихъ Большесольскихъ посадской избы и ратуши, найденныхъ въ посадѣ Большія Соли Коостромскаго уѣзда XVI—XVIII ст. 4 д. VI+190; И. Я. Гурляндъ, Акты города Романова-Борисоглѣбска 1627—1690, Ярославль 1901, 8 д. I+IV+36+1; И. Я. Гурляндъ, Акты Романовской ямской слободы Ярославль 1901, 8 д. II+IV+45 стр.; О. П. Сениговъ, Памятники земской старины С. Петербургъ 1903; Яновскій, Акты, извлеченные изъ столбцовъ Новгородскаго софійскаго дома, хранящихся въ Имп. Археогр. Комиссіи. С. Петербургъ 1904, 8 д. 34 стр. (см. также Вѣстникъ Археологии и Исторіи, издаваемый С. Петербургскимъ Археологическимъ Институтомъ С. Петербургъ 1904. Выпускъ 16-ый, стр. 199—232). Описание столбцовъ Новгородскаго Софійскаго Дома XVI—XVII вв., хранящихся въ Археографической комиссіи Мин. Народн. Проес. (Лѣтописъ занятій Археогр. ком. за 1901 г. Вып.

Jeden z wydawców tych materyałów p. Sienigow, sądzi, że samorząd w osadach miejskich i wiejskich był szeroko rozpowszechniony w państwie moskiewskim XVII w., co jeżeli się sprawdzi, rzuci nowe i ciekawe światło na ustrój społeczny tego państwa.

Księgi urzędu do spraw tajnych, wydane pod redakcją prof. Gurlanda, dzielą się na księgi wydatków i dochodów, księgi towarów perskich i księgi treści różnorodnej a zawierają w sobie materyały do historii skarbu moskiewskiego, handlu i przemysłu w okresie od roku 1663—1676; mamy tu także dane, odnoszące się do stanu oświaty. Ma się rozumieć, że wydawnictwo będzie musiał uwzględnić i historyk administracyi moskiewskiej w XVII w.,—tembardziej, że urząd do spraw tajnych był urzędem, który powinien był kontrolować czynności innych urzędów ¹⁾.

Akty państwa moskiewskiego, wydawane kosztem Akademii nauk w Petersburgu, dotyczą różnych objawów życia historycznego, skarbu, wojska, dyplomacyi i mają poważne znaczenie dla badacza historii stosunków Rzpltej z Moskwą. W trzecim tomie tego wydawnictwa, sporządzonego pod redakcją prof. Samokwasowa, znajdują się obfite materyały do historii drugiej wojny moskiewskiej za Jana Kazimierza ²⁾. Obok tego wydawnictwa nie od rzeczy będzie zaznaczyć niewielki dokument, odnoszący się do tychże czasów, a zawierający nieco wiadomości o Ukrainie za Doroszenki ³⁾.

Niepoślednią wartość dla historyka może posiadać zbiór widoków, ilustrujących podróż posta cesarskiego Meyerberga do Moskwy w r. 1661—1662; zbiór ten jest tem ciekawszy, że dodano doń objaśnienia i uwagi, oraz, że w zbiorze tym są widoki miejscowości na Żmudzi, w Kurlandyi i w Inflantach; są też widoki miast polskich i pruskich (Gniezna, Bydgoszczy i Gdańska) ⁴⁾. Meyerberg jeździł do Polski, jako pośrednik w wojnie Rzpltej z Moskwą, a pozostawił ważne dla historii sprawozdania ze swego poselstwa: 1) *Relatio humillima Augustini de Meyerberg et Horatii Guilielmi Calvucci ablegatorum in Moschoviam a d.*

XIV. С. Петербургъ 1902. Евфимій Маловъ, Древнія грамоты и разные документы. Матеріалы для исторіи Казанской епархіи 8 д., 54 стр. (см. Извѣстія Общества Археологіи, Исторіи и Этнографіи при Имп. Казанскомъ университетѣ т. XVIII.)

¹⁾ Для тайнаго приказа. Книга третья (перwsze dwie są w druku). С. Петербургъ 1904 (Русская историческая библиотека, издаваемая Имп. Археогр. комиссією т. XXIII) III+1730 столбц.+80 стр. Nadto zaznaczamy wydawnictwa tegoż badacza: И. Я. Гурландъ, Роспись какіе города въ какомъ приказѣ вѣдомы. Матеріалы для исторіи приказовъ XVII в. Ярославль 1901 8 д. 9 стр. Иванъ Гебдонъ, комиссаріусъ и резидентъ. Ярославль 1903, 8 д.+91 стр.; Можжевеловая повинность. Матеріалы по исторіи администраціи московскаго государства во второй половинѣ XVII в. Ярославль 1901, 8 д. 1+46.

²⁾ Акты московскаго государства, изданные Императорской Академією Наукъ подъ редакцією Д. Я. Самоквасова т. III. Разрядный приказъ. Московскій столъ 1660—1664. С. Петербургъ 1901. XXX+674. Pierwsze dwa były wydane pod redakcyą Popowa. (I т. 1571—1634, II т. 1635—1659).

³⁾ Переписка нѣжинскаго воеводы Ивана Ивановича Ржевскаго съ московскимъ правительствомъ 1665—1667. Черниговъ 1901, 8 д. 62 стр. (См. „Земскій Сборникъ черниговской губ. 1901 № 5).

⁴⁾ Альбомъ Мейерберга. Виды и бытовые картины Россіи XVII в. Объяснительныя примѣчанія съ рисунками, составлены Ф. Аделунгомъ, вновь просмотрѣны и дополнены А. М. Ловягинымъ. С. Петербургъ. Изданіе Суворина 1903.

17 Febr. 1661 usque ad d. 22 Febr. 1663 (w Sammlung bisher noch ungedruckter kleiner Schriften zur älteren Geschichte und Kenntniss des russischen Reichs. Berlin 1827) i 2) Iter in Moschoviam Augustini liberi baronis de Meyerberg etc. 1).

Nie bylejakim przyczynkiem do poznania wewnętrznego stanu państwa moskiewskiego w XVII w. jest memoriał pisarza chorwackiego, Jerzego Kryżanicza, odnaleziony przez znanego badacza Pierlinga w archiwum watykańskim 2). Korzystamy z tej sposobności, ażeby zaznaczyć, że dzieł Kryżanica nie zna, o ile mi wiadomo, nasza historyografia, chociaż dzieła te są zapewne ciekawem źródłem i do historii Rzpltej. Kryżanicz był na Ukrainie, szukał najpierw opieki u Wyhowskiego, następnie zaś przerzucił się do obozu Jerzego Chmielnickiego i pozostawił opis swej podróży ze Lwowa do Moskwy.

Rząd moskiewski, pokonywany w pierwszej połowie XVII w. przez Szwedów i Polaków, usiłował powiększyć swe siły zbrojne i lepiej uzbroić swe wojska, przekształcał więc w tym celu organizację wojskową na wzór zachodnio-europejskiej. Dla badań nad wojskowością państwa moskiewskiego w XVII w. stanowią poważny przyczynek materiały, wydane i opracowane przez Arsienjewa 3).

Listy i relacye jezuitów o Rosyi z końca XVII i początków XVIII w. ważne są dla historii usiłowań zakonu jezuickiego, mających na celu rozpowszechnienie katolicyzmu w tym kraju. Wydawnictwo to przygotował do druku znany w historyografii rosyjskiej Kołajowicz i zaopatrzył je w swoje uwagi, których jednakże nie wydrukowano, bo wydawcy po śmierci historyka nie mogli doprowadzić do ładu i rozpoznać owych uwag. 4).

Bez porównania poważniejsze znaczenie od powyższego wydawnictwa, dla historii tychże samych czasów Piotra Wielkiego, ma wydawnictwo prof. Szmurły: „Zbiór dokumentów“ (1693—1700) 5). Zawartość pierwszego tomu stanowią relacye nuncyuszów papieskich w Polsce, posłów weneckich z Warszawy i Wiednia, agentów tegoż rządu weneckiego z Konstantynopola oraz innych miast i t. p. Dokumenty dotyczą wojny Rosyi z Turcyą, traktatu karłowickiego, stosunków Rosyi z Polską, cesarzem, Wenecyą i Rzymem. Dla badacza polskiego są

1) Przekłady rosyjskie tych sprawozdań wydrukowane są w Чтенія Имп. Общества Исторіи и Древностей 1873 №№ 3—4, 1874 № 1 i 1882 №№ 3—6. Bibliografia L. Finkla podaje wiadomości o tych źródłach historycznych niezbyt dokładne (p. № 8422 i № 26600).

2) Записка Юрія Крижанича о миссиі въ Москву въ 1641 г. Москва 1901. 8 д. 42 стр. Memoriał wydrukowano w oryginale po włosku z uwagami Pierlinga i dodano przekład rosyjski.

3) Ю. В. Арсеньевъ, Оружейный приказъ при царѣ Михаилѣ Ѳеодоровичѣ. Матеріалы, извлеченные изъ архива оружейной палаты и Оружейничество боярина Григорія Павловича Пушкина 1647—1655. (Вѣстникъ Археологій и Исторіи, издаваемый Археологическимъ Институтомъ. С. Петербургъ 1903. Вып. XV и XVI.

4) Письма и донесенія іезуитовъ о Россіи конца XVII и начала XVIII в. С. Петербургъ 8 д. 382 стр.

5) Сборникъ документовъ, относящихся къ исторіи царствования Петра Великаго. Собралъ Е. Шмурло, профессоръ Императорскаго Юрьевскаго университета т. I 1693—1700. Юрьевъ 1903, XLV+728.

najciekawsze i najważniejsze—rzecz naturalna—dokumenty, wyświetlające stosunki pomiędzy Rosją, a Rzpltą i odnoszące się do sprawy unii kościelnej. W przedmowie wydawca daje zwięzły, ale jasny przegląd dokumentów, co ułatwi niewątpliwie badaczom ich poszukiwania. Dokumenty zostały podzielone na grupy według swego pochodzenia (t. j. przez kogo zostały sporządzone), według treści (t. j. jaką sprawę poruszają) i — języka (t. j. w jakim języku są napisane).

Omawiając wydawnictwa, tyżące się czasów Piotra W., nie zawnadzi zaznaczyć, iż wyszedł przekład rosyjski znanego badaczom dziennika, który prowadził Fryd. Wilh. Bergholc ¹⁾.

„Opis archiwum klasztoru aleksandryjsko-newskiego“ zawiera w sobie sporo materyałów, wyświetlających wewnętrzne życie Rosyi za Piotra W.; stan ekonomiczny włościan, stosunki cerkiewne i t. p. ²⁾.

Z wydawnictw, zawierających materyały historyczne do dziejów najbliższych następców Piotra W. ³⁾, dla historyka polskiego mogą mieć poważne znaczenie tylko „Relacye“ ks. Antiocha Kantemira ⁴⁾, rezydenta rosyjskiego w Londynie, bo potrącające o sprawę następstwa tronu polskiego po śmierci Augusta II; ale i w innych wydawnictwach badacz życia Rzpltej z XVIII w. może znaleźć jakiś ciekawy szczegół dla siebie.

W r. 1904 wydrukowano część dokumentów, odnoszących się do historyi Akademii kijowskiej, które z tego względu ciekawe są dla historyków polskich, że świadczą o wpływach cywilizacji polskiej na tę instytucję i w tym okresie, kiedy Kijów nie należał już do Rzpltej. Zauważyliśmy jeden—i to nader poważny—brak w tem wydawnictwie, mianowicie brak planu nauk, wykładanych w Akademii, jako też brak

¹⁾ Берхгольцъ Фр. В., Дневникъ веденный имъ въ Россіи въ царствованіе Петра Великаго съ 1721 по 1725 г. Переводъ съ нѣмецкаго яз. Г. О. Аммо на часть 3-ья 1721 годъ. Москва 1903, 8 д. 199 стр.; часть 4-ая 1724—1725, 8 д. 148 стр. Wymieniamy tu ubocznie przedruk gazety z czasów Piotra W.: Въдомости времени Петра В. Выпускъ 1-ый 1703—1707. Въ память двухсотлѣтя первой русской газеты 4 д., VIII+407.

²⁾ Описание Архива Александро-Невской Лавры за время царствования императора Петра Великаго. С. Петербургъ 1903 т. I. 1713—1716, VI+1150 столбц.+114.

³⁾ Описание документовъ и дѣлъ, хранящихся въ архивѣ свѣтѣйшаго правительствующаго синода т. X-ый С. Петербургъ 1901 (jest to zbiór dokumentów, nie tyle ich opis); Сборникъ военно-историческихъ матеріаловъ. Выпускъ XIII. (С. Петербургъ 1903.) Всеноданнѣйшія донесенія графа Миниха отъ 1793 г. и генералитетскія разсужденія. Вып. XIV (1904 г.) Приказы графа Миниха за 1736—1738 г. Вып. XV (1904 г.) Журналъ, веденный при главной арміи Ея Имп. Вел. имп. Анны Иоанновны во время кампаніи 1737 года и инструкція для дѣйствія войскъ противъ Турокъ; Вумаги кабинета министровъ императрицы Анны Иоанновны 1731—1740 т. IV (1735 г.), т. V (1736 г.) и т. VI (1737 г.); въ Сборникѣ Императорскаго Русскаго Историческаго Общества т. 111, т. 114 (Юрьевъ 1902 г.) и т. 117 (ib. 1904). Донесенія англійскихъ пословъ, посланниковъ и резидентовъ при русскомъ дворѣ съ 7-го мая 1748 года по 9-ое февраля 1750 г., извлеченныя изъ лондонскаго государственнаго архива въ Сборникѣ Имп. Рус. Ист. Общ. т. 110. С. Петербургъ 1901. Сенатскій Архивъ т. IX. Протоколы Правительствующаго Сената 1753—1756. С. Петербургъ 1901 г. стр. 712.

⁴⁾ Реляціи князя А. Д. Кантемира изъ Лондона т. II 1734—1735, Москва 1903 г. стр. 352. Pierwszy tom z przedmową i z uwagami prof. Aleksandrenki, wydany jeszcze w r. 1892, dotyczy 1732—1733 r.

wskazówek, jakimi podręcznikami posługiwano się przy wykładach. Brak ten da się usprawiedliwić tylko zagubieniem odnośnych materyałów. Wydawnictwo, uplanowane przez samą Akademię, ma objąć czasy jej istnienia od początków aż do dnia dzisiejszego ¹⁾.

Niemalęj wagi historycznej są doniesienia ks. Lobkovitza, posła cesarskiego przy dworze rosyjskim, wyświełające politykę tego dworu w pierwszych latach panowania Katarzyny II; dla historyka polskiego z tego względu są one nader ciekawe, że dotyczą dziejów obioru Stanisława Augusta i dziejów konfederacyi barskiej ²⁾. Takież znaczenie dla historyi pierwszego rozbioru Rzpltej posiada korespondencya polityczna tejże cesarzowej, wydrukowana w temże wydawnictwie ³⁾.

Tomy IX i X „Archiwum księcia Kurakina“ rozpadają się na dwie części: pierwsza obejmuje korespondencyę, którą prowadził z różnemi osobami książę Borys Kurakin, dyplomata z czasów Piotra W. (r. 1713 i 1714), druga—dokumenty do życiorysu jego syna, ks. Aleksandra Kurakina (r. 1777 i 1778). W końcu IX tomu dołączono krótki i zwięzły życiorys pierwszego z tych mężów stanu ⁴⁾.

Sumienność bibliografa każe mi zaznaczyć wydawnictwo, które będzie musiał uwzględnić biograf znanego wodza rosyjskiego Suworowa, chociaż samo przez się wydawnictwo to, zdaniem mojem, posiada nader słabą wartość naukową ⁵⁾.

Przechodząc do historyi XIX wieku, zanotować musimy najpierw dalszy ciąg znanego wydawnictwa, prowadzonego pod kierunkiem prof. Martensa: w XIII i XIV tomie umieszczone są traktaty, które Rosya zawarła z Francją w okresie czasu od 1717 do 1820 r. ⁶⁾.

Dla badaczów tak zwanej kwestyi wschodniej, pożądane niewątpliwie będą materyały, wydane przez W. Ulanickiego, który podjął to wydawnictwo właśnie dlatego, że z punktu widzenia rosyjskiego, kwestya wschodnia słabo jeszcze jest zbadana, jak to wydawca w przedmowie zaznacza. ⁷⁾.

¹⁾ Акты и документы, относящиеся къ исторіи Кіевской Академіи. Со введеніемъ и примѣчаніями Н. И. Петрова. Отдѣленіе II, (1721—1795) т. I, (1721—1750), часть 1-ая, Кіевъ 1904 8 д. XXXII+463, часть 2-ая Кіевъ 1904 XXI+568.

²⁾ Донесенія имперскаго посла при русскомъ дворѣ, князя Лобковича князю Кауниццу за время отъ 17-го ноября 1763 по конецъ 1771 года, извлеченные изъ Вѣнскаго Архива Министерства Иностранныхъ Дѣлъ. (Сборникъ Имп. Рус. Историческаго Общества. С. Петербургъ 1901 т. 102).

³⁾ Политическая переписка императрицы Екатерины II, часть VII-ая 1772—1773. Сборникъ Имп. Рус. Ист. Общ. С. Петербургъ 1904 т. 118. Том 115-ты tego wydawnictwa stanowi X-ty tom materyałów do historyi słynnej komisji prawodawczej za Katarzynę II.

⁴⁾ Архивъ князя Ѳ. А. Куракина книга IX-ая 1901, I—V+1—505; кн. X 1902, I—IV+478.

⁵⁾ Письма и бумаги Суворова. Изъ Суворовскаго сборника Имп. публичной Библіотеки издалъ В. Алексѣевъ. С. Петербургъ 1901. Выпускъ I-ый III+XXIV+40+XVI.

⁶⁾ Собраніе трактатовъ и конвенцій, заключенныхъ Россією съ иностранными державами т. XIII. С. Петербургъ 1902. Трактаты съ Францією 1717—1807; т. XIV. С. Петербургъ 1905, Трактаты съ Францією 1807—1820.

⁷⁾ Матеріалы къ исторіи Восточнаго вопроса въ 1808—1813 г., извлеченные изъ Архива Имп. Русскаго Константинопольскаго посольства В. А. Уляницкимъ. (Чтенія въ Имп. Общ. Ист. и Древн. 1901., кн. IV, I—IV+1—196).

Wydawnictwo materiałów do historii oświaty w Rosyi posiada pierwszorzędne znaczenie i dla dziejów naszej oświaty. Czwarty tom tego wydawnictwa (zeszyt pierwszy) zawiera w sobie sprawozdania ze stanu szkolnictwa, przedstawione w latach 1802—1804 przez ministra cesarzowi Aleksandrowi I. W przedmowie prof. Pogodin opowiada dzieje naukowego okręgu wileńskiego (1803—1831), a ocenia działalność ks. A. Czartoryskiego i jego współpracowników — rzecz można — bezstronnie; zbyt przesadnie tylko, zdaniem mojem, podkreśla polonizacyjne dążności ówczesnej szkoły polskiej, zapominając niemal całkiem o tem, że pielęgnowała ona przecie i ogólnoludzkie ideały, co zresztą i sam pobieżnie zaznacza, powiadając, że uniwersytet wileński przyczynił się немало do rozbudzenia samowiedzy narodowej wśród Litwinów ¹⁾.

Do historii wojny 1812 r. posiadamy obecnie obszernie wydawnictwo (jeszcze nie ukończone) materiałów, prowadzone przez rosyjski sztab jeneralny. Dla historyków polskich zanotujemy z tego wydawnictwa tom pierwszy drugiego oddziału, zawierający korespondencję marszałka Davoust z ks. Józefem Poniatowskim, jako ministrem wojny księstwa warszawskiego ²⁾. Badacz naszych dziejów porozbiorowych znajdzie trochę szczegółów i w drugim wydawnictwie, odnoszącem się do 1812 r., ale o charakterze innym, niż uprzednie, bo obejmującym dzienniki i pamiętniki osób, które brały udział w tej wojnie ³⁾.

Kapitałną wadę trzeciego, nader obszernego wydawnictwa, odnoszącego się do tegoż samego roku 1812, stanowi jego chaotyczność: wydawca drukuje najmniej szczegół tylko dlatego, że pochodzi z tego roku, chociaż szczegół ten niema żadnej wartości naukowej ⁴⁾.

Historyk panowania Aleksandra I będzie musiał także uwzględnić następujące wydawnictwa: „Materiały do historii floty rosyjskiej“ ⁵⁾ i „Archiwum Rady państwa“ ⁶⁾.

„Wiek XIX“ ⁷⁾, wydawany przez księcia Kurakina, drukuje w pierwszym tomie biografię i dziennik księżny Natalii Kurakinej, rzeczy ciekawe dla historyka z tego względu, że może tu zaczerpnąć fakty do charakterystyki arystokracji rosyjskiej za panowania Aleksandra I. Nie zawadzi zaznaczyć tu dla badaczy polskich, iż ks. Kurakina pozostawała w przy-

¹⁾ Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи, извлеченныхъ изъ архива министерства народнаго просвѣщенія т. IV, выпускъ I. С. Петербургъ 1902, СХХХІІІ+432.

²⁾ Матеріалы Военно-ученаго Архива Главнаго штаба. Отечественная война 1812 г. Отдѣлъ I. Переписка русскіхъ правительственныхъ лицъ и учреждений т. I—IV. С. Петербургъ 1900—1903, Подготовка къ войнѣ въ 1810—1811 г. Отдѣлъ II. Бумаги, отбитыя у противника т. I (С. Петербургъ 1903 г.)

³⁾ В. Харкевичъ. 1812 годъ въ дневникахъ, запискахъ и воспоминаніяхъ современниковъ. Выпускъ I—III. Вильна 1900—1903.

⁴⁾ Бумаги, относящіяся до отечественной войны 1812 г., собранныя и изданныя П. И. Щукинымъ. Коичу się to wydawnictwo tymczasem na części VIII (1904, VI+428).

⁵⁾ Матеріалы для исторіи русскаго флота. Wydrukowano już część XVII (1904, 8-o, VI+667), obejmującą materiały do lat 1801—1804.

⁶⁾ Архивъ Государственнаго Совѣта т. IV, часть V-ая, Царствованіе императора Александра I (съ 1810 по 19 ноября 1825 г.)

⁷⁾ Девятнадцатый Вѣкъ. Историческій сборникъ, издаваемый кн. Оед. Алекс. Куракинымъ т. I. 1903, XXXIX+489.

jaznych stosunkach ze słynną pianistką naszą, Maryą Szymanowską, o której parę razy mówi w swym dzienniku.

„Zbiór materiałów historycznych, wyjętych z archiwum kancelarii cesarskiej“, posiada nader poważne znaczenie dla historyków, badających czasy Aleksandra I i Mikołaja I, albowiem znajdują tu dla siebie fakty z różnych dziedzin życia historycznego. Uwagę historyków polskich zwracamy na dokumenty następujące: memoriał o sposobach uśmierzenia ducha buntowniczego w ziemiach polskich (prawdopodobnie z r. 1810 albo 1811), korespondencję ks. Golicyna z kuratorami okręgów naukowych i 3 listy francuskie ks. A. Czartoryskiego do ks. Golicyna w sprawach uniwersytetu wileńskiego z d. 3 (15) V. 1822, 1 (13) XI. 1823 i z 14 (26) XI. 1823 (być może, że już wydrukowane w jakimś innym wydawnictwie)¹⁾.

Wydawnictwa dokumentów, przechowywanych w muzeum moskiewskim Szczukina, notujemy na tem miejscu, ponieważ większość dokumentów odnosi się do historii XIX w. Chaotyczność w układzie materiałów utrudniałaby niezmiernie badaczowi pracę korzystania z tego źródła historycznego, gdyby brakowało indeksu chronologicznego, w którym ów brak wydawca na szczęście usunął. Umieszczono w tych wydawnictwach dokumenty o treści najrozmaitszej i o wartości bardzo podzędnej²⁾.

Dla historii Rosyi z końca XVIII wieku i z pierwszej połowy XIX-go posiada wielką wartość wydawnictwo dokumentów, wziętych z archiwum, należącego do rodziny hr. Mordwinowych³⁾, która odegrała w losach Rosyi wybitną rolę. Hr. Mikołaj Mordwinow był znakomitym mężem stanu; przeważna też część dokumentów dotyczy jego życia i jego działalności. Dokumenty są treści najrozmaitszej i poruszają często sprawy najważniejsze z życia państwa, oraz społeczeństwa rosyjskiego. Dla historyków polskich uważamy za stosowne zanotować następujące dokumenty: memoriał Łanskoja o pomnożeniu dochodów w guberniach z Polski przyłączonych (tom VI str. 88—95), memoriał o smutnym stanie gubern. grodzieńskiej w przeddzień 1812 r. (ib. str. 152—163), memoriał o wskrzeszeniu Polski pod tytułem: „Aperçu relatif à la Pologne“, przesłany przez Aleksandra I. ks. Ad. Czartoryskiemu⁴⁾ (ib. str. 163—166),

¹⁾ Сборникъ историческихъ матеріаловъ, извлеченныхъ изъ архива Собственной Его Имп. Вел. канцеляріи. Выпускъ XI (1901 г.) и XII. С. Петербургъ 1903.

²⁾ Щукинскій сборникъ. Выпускъ I-ый. Москва 1902, V+448, вып. 2-ой Москва 1903, VI+521. вып. 3-ый Москва 1904, VII+487. — Сборникъ старинныхъ бумагъ, хранящихся въ музеѣ П. П. Щукина. Десятая часть. Москва 1902 X+521. Uwaga o indeksie stosuje się tylko do drugiego wydawnictwa. Historyk polski może, zdaniem mojem, pominąć w swych badaniach te wydawnictwa, bo nie znajdzie tam chyba nic ciekawego dla siebie.

³⁾ Архивъ графовъ Мордвиновыхъ. С. Петербургъ 1901—1903, т. I. XXVIII+711, т. II. VII+614, III. XIV+706, IV. L+673, V. XXII+743, VI. XIV+700. VII XXXII+666, т. VIII. XIV+724, IX. XXVI+631, X. XIV+718.

⁴⁾ Nie zawadzi podać tu do wiadomości naszych badaczów, iż w archiwum państwa przechowuje się korespondencya Aleksandra I z ks. A. Czartoryskim (1811—1812). Dokumenty te, zapieczętowane z rozkazu Mikołaja I, obecnie są już rozpieczętowane (sygn. taka: I. № 14, karton № 8, szafa № 1).

opinie hr. Morwinowa o sprawie majątkowej hr. Tyszkiewiczów (t. VIII str. 32—34; z r. 1826), o wyrobach polskich, sprowadzanych do Rosyi (ib. str. 165—166; z r. 1829), o sprawie obywatela gub. Wołyńskiej, Władysława Pinińskiego, pociągniętego do odpowiedzialności za korespondencyę tajną z przestępcą stanu hr. Piotrem Moszyńskim, osadzonym w twierdzy Petersburskiej (ib. str. 176—178), oraz o sprawie żydów wielkich, oskarżonych o zamordowanie dzieci chrześcijańskich (ib. str. 470—497; z r. 1834). W IX t. ciekawe są myśli Mordwinowa o powstaniu listopadowem (str. 102—108) i godne zapewne uwagi listy ks. A. Czartoryskiego do Aleksandra I (26 VI. 1808 i 28 II. 1811. st. st.), jako też memoriał, podany przezeń cesarzowi w r. 1813 (str. 608—626). Z X-go tomu zaznaczamy memoriał gubernatora mohylowskiego o stanie gubernii (str. 113—174) i opinię ks. Lubeckiego o systemie monetarnym z r. 1838 (str. 604—612).

Wydawnictwo, zatytułowane: „Materyały do historii cerkwi prawosławnej za panowania cesarza Mikołaja I“, jest właściwie już poniekąd dziełem historycznym, nie zaś zbiorem surowych materyałów historycznych, przytem dziełem o zabarwieniu tendencyjnym, bo przebija w niem nader wyraźne uprzedzenie, nieprzychylnie do katolicyzmu ze strony tego, kto owe materyały opracowywał. Jakkolwiek bądź jednak, badacz losów kościoła unickiego wydawnictwa tego pominąć nie powinien ¹⁾.

„Zbiór materyałów do historii wojny rosyjsko-tureckiej w r. 1877—78 na półwyspie bałkańskim“ jest zbiorem dokumentów, odnoszących się do spraw wojennych tylko ²⁾.

Od powyższych wydawnictw oddzieliłiśmy, jako osobną grupę, te wydawnictwa źródłowe, które bezpośrednio dotyczą dziejów naszej Rzpltej. W ostatnich tomach (XXVIII i XXIX) „Aktów, wydawanych przez komisję wileńską“, ustanowioną do uporządkowania starożytnych dokumentów, umieszczono dokumenty (przywileje, skargi, wyroki sądowe i t. p.) do spraw żydowskich z okresu od r. 1517 do 1795 ³⁾.

W r. 1903 wyszedł trzeci tom: „Archiwum rusko-żydowskiego“, jako dalszy ciąg wydawnictwa, rozpoczętego jeszcze w r. 1882 przez prof. Berszadzkiego, znanego badacza życia żydów polsko-litewskich. Historyk Polski, który z tego lub innego względu będzie chciał lub musiał zbadać życie żydów u nas w pewnym okresie naszych dziejów, znajdzie w obu, dopiero co przytoczonych wydawnictwach, sporo odpowiednich faktów ⁴⁾.

¹⁾ Матеріалы для історіі православної церкві въ царствованіі імператора Николая I. С. Петербургъ 1902. (Сборникъ Имп. Рус. Истор. Общества т. 113).

²⁾ Сборникъ матеріаловъ по русско-турецкой войнѣ 1877—78 г. на Балканскомъ полуостровѣ. Выпускъ 13-ый. С. Петербургъ 1901. Часть 1-ая, IV+I+49. часть 2-ая I+375. Notujemy przy tej sposobności książkę: A. Шевелевъ, Нѣкоторые матеріалы для історіі жизни и царствованія великаго царя миротворца Александра III Александровича. Царь миротворецъ на войнѣ 1877—78 г. Москва 1903, 8 д. 91 стр.

³⁾ Акты, издаваемые виленскою комиссіею для разбора древнихъ актовъ., т. XXVIII, Вильна 1901. Акты о евреяхъ 1517—1667; т. XXIX (Вильна 1902) 1561—1795.

⁴⁾ Русско-еврейскій архивъ. Документы и матеріалы для історіі Евреевъ въ Россіи т. III Документы къ історіі польскихъ и литовскихъ Евреевъ. С. Петербургъ 1903.

W XIII tomie „Zbioru archeograficznego dokumentów, odnoszących się do historii Rusi północno-zachodniej“, wydrukowane są następujące dokumenty: Objasnienia praw i konstytucyj zakonnych, Informacya o fundacyi collegium Połockiego Societatis Jesu i o dobrach onego z r. 1699, Fundusze, prawa i starożytne przywileje i konfirmacye, Acta judicialia Consistorii Metropolitani 1794—1799, oraz Protokół wizyty jeneralnej dekanatów Cyryńskiego i Nowogródzkiego przez księdza Tomasza Woszczelłowicza... w r. 1798 czynionej, sporządzony. Są to materiały, wyświeltające stan duchowieństwa unickiego w XVII i XVIII wieku ¹⁾.

Ostatni tom „Archiwum południowo-zachodniej Rusi“ zawiera dokumenty do sprawy powstania chłopskiego w ziemiach ruskich w r. 1789, sprawę, która nabawiła, jak wiadomo, szlachtę ówczesną i Sejm Czteroletni niemałej trwogi. Przedmowę do tego tomu napisał znany historyk ruski, prof. W. Antonowicz, oświeltając kwestyę upadku Rzpltej z właściwego niemal wszystkim badaczom rosyjskim, banalnego punktu widzenia: ustrój szlachecki państwa polskiego uniemożliwił dalsze jego istnienie w końcu XVIII w.—oto założenie, z którego płyną wywody historyka ²⁾.

Odstąpienie pomnika Katarzynie II w Wilnie dało pochop miejscowym działaczom rosyjskim do wydania zbioru dokumentów, odnoszących się do urzędzenia administracyjnego t. zw. kraju północno-zachodniego za czasów Katarzyny II, ażeby tym sposobem upamiętnić chwilę historyczną owej uroczystości. Wydawnictwo dzieli się na dwie części: pierwsza obejmuje rozporządzenia prawodawcze cesarzowej (1792—1796), wyjęte z „Ogólnego zbioru praw rosyjskich“, a więc nie zawiera w sobie nic nowego; druga — rozporządzenia administracyjne, wyjęte z archiwów: przeto może być ciekawą dla naszych badaczy. Wydawnictwo poprzedził przedmową A. Turcewicz, autor rozpowszechnionego w Rosyi podręcznika do nauki elementarnej dziejów ojczystych, napisanego z właściwym takim książkom zabarwieniem tendencyjnym ³⁾; tendencya przebijają tu już w przedmowie do powyższego wydawnictwa.

Nie od rzeczy będzie zanotować tu drobne przyczynki źródłowe do historii stosunków cerkiewnych na Białej Rusi w końcu XVIII i na początku XIX w., bo i w nich badacze nasi mogą znaleźć jakieś ciekawe dla siebie fakty; materiały te zebrał z miejscowych archiwów duchowny prawosławny, Horiuczko ⁴⁾.

Jako ostatnie w wyodrębnionej przez nas grupie wydawnictw,

¹⁾ Археографическій сборникъ документовъ, относящихся къ исторіи Сѣверо-Западной Руси, издаваемый при управленіи Виленскаго учебнаго округа т. XIII. Вильна 1902, XXXVI+235.

²⁾ Архивъ юго-западной Россіи издаваемый комиссією для разбора древнихъ актовъ. Часть 3-ья, т. V, Кіевъ 1902, 99+828+XLVI.

³⁾ Сборникъ документовъ, касающихся административнаго устройства Сѣверо-западнаго края при имп. Екатеринѣ II. Изданіе Виленской комиссіи для древнихъ актовъ. Вильна 1903 LXXXVIII+350 съ картой раздѣловъ Польши.

⁴⁾ Платонъ Горючко. Къ исторіи возсоединенія униатовъ въ Вѣлорусіи 1795. Новые архивные матеріалы 8 д. 9 стр. (Оттискъ изъ „Трудовъ Кіевской Духовной Академіи“ 1903 № 7); Матеріалы для исторіи раскола старообрядчества въ Могилевской губ. конца XVIII и начала XIX ст. (Изъ Могилевскихъ губ. Вѣд. 1902 г.) 12 д. 25 стр.; Матеріалы для исторіи церквей Вѣлорусіи конца XVIII и начала XIX ст. (Изъ Могил. губ. Вѣд. 1903), 12 д. 42 стр.

bezpośrednio dotyczących historii Rzpltej, wymieniamy Zbiór materiałów do historii szkolnictwa w t. zw. kraju północno-zachodnim za rządów słynnego Murawiewa i jego następców. Sporządził to wydawnictwo były kurator wileńskiego okręgu naukowego, Kornilow, w tym celu, ażeby uwiecznić własną działalność: że taki był zamiar wydawcy, łatwo się tego domyślić można na podstawie przedmowy, którą napisał i na podstawie materiałów, które zbierał, albowiem są tam przeważnie jego własne listy i memoryały. Jaka była działalność jego, jako kuratora, łatwo wnioskować już chociażby z tego, że nazywa Murawiewa genialnym mężem stanu i że ubolewa nad upadkiem systemu jego rządów. ¹⁾

WITOLD NOWODWORSKI.

¹⁾ И. Корниловъ, Русское дѣло въ Сѣверо-Западномъ краѣ. Матеріалы для исторіи Виленскаго учебнаго округа. преимущественно въ Муравьевскую эпоху. С. Петербургъ 1901 8 д. XXVIII+409+VII.
